

Vass Erika

BÁNSÁGI PORTYÁZÁSOK

A szegedi néprajzi tanszék máriaradnai kutatása

Bálint Sándor kutatásainak egyik fő területe a búcsújárás volt. Különösen közel állt hozzá a Maros partján, Lippával szemközt elhelyezkedő Máriaradna, ahol Szeged-alsóvárosi ősei is gyakran keresték a Szűzanya oltalmát.

Habár nagyszüleim alsóvárosi otthonában gyermekkoromban én is találkoztam egy radnai búcsúból származó képpel, ez csak 1996-ban vált számomra igazi érték-ké, amikor először jutottam el a kegyhelyre. Ez az út kapcsolatban áll néprajzi tanulmányaim kezdetével: ekkor végeztem el a Szegedi Tudományegyetem néprajz szakán az első évet, és kíváncsian jelentkeztem a Barna Gábor vezette terepgyakorlatra. Az egyszeri útból máig tartó, mély kapcsolat lett: az öt nyáron át tartó kutatást finnországi,¹ szegedi² és békéscsabai³ konferenciák, illetve kiállítások⁴ követték, majd a PhD témámban kapott helyet a radnai búcsújárás. Ebből kifolyólag az egyetemi gyakorlat befejezése óta is minden évben felkeresem a kegyhelyet.

A terepgyakorlatunk céljából kitűzött tudományos munka eredményeképpen 2002-ben látott napvilágot az a könyv, ami a ferences kolostor folyosóin található 1711 fogadalmi kép adatait és az adományozás jelenségét ismerteti.⁵ A fogadalmi képek azt mutatják, hogy sok zarándok úgy érzi, imái meghallgatásra lelnek Istennél Mária közbenjárására. Kérésük, hálájuk jeleként képeket, illetve az utóbbi időben márványtáblákat is visznek Radnára. E kötetbe Péter Zsuzsánnával közösen írtunk tanulmányt *Emlékezés és emlékezet. A máriaradnai fogadalmi képgaléria kvantitatív elemzése* címmel.⁶

Miközben a könyvben megjelent tanulmányunkhoz rendszereztuk a fogadalmi képek leíró kartonjait, és nekiveselkedve számoltuk, hogy mely településről hány képet hoztak, mely évben került erre sor, milyen nyelven írták a feliratokat, megrettentem, hogy csupán számokban fejezhető ki az öt éves kutatásunk. Pedig annyi élmény köt Máriaradnához, a Bánsághoz, s ha a „beavatottakkal”, az egykori gyűjtőtársaimmal találkozunk, óhatatlanul az egykori történetekre terelődik a szó, előkerülnek azok a szavak, szimbólumok (III/14), zeneszámok (Alphaville: Forever young, Illés együttes), amiknek megemlékezésével egy másik világ tárul ki előttünk, amit csak mi értünk.

¹ 2001 augusztusában a finnországi Jyväskyläben tartották az 5. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust. Hannonen – Lönnqvist – Barna (szerk.) 2001.

² 6. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia, 2002.

³ VII. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia, Békéscsaba, 2001.

⁴ Kiss Bernadett – Vass Erika: *Csodának csodája*. Válogatás a máriaradnai ferences kolostor fogadalmi képeiből. Szeged, Békéscsaba, 2001.

⁵ Barna (szerk.) 2002.

⁶ Péter–Vass 2002. 26-51.

Mindez azt igazolja, hogy valami mást, valami többet is megértettünk a teregyakorlataink során pusztá számoknál. És azt is mutatja, hogy a gyűjtések során igaz szövegség köttetett a résztvevők között. Szavakkal valójában nem is tudom ezt jól megfogalmazni. A bennem levő emlékek mégis arra készítetnek, hogy legalább meg kell próbálnom kiírni magamból mindazt, ami éveken keresztül részemmé vált. Aki már maga is vett részt hasonló gyűjtésben, ismerheti ezt az érzést. Aki nem, az talán a következő sorok tartalmából megsejthet valamit ebből az élményből. Az igazi varázslat azonban a sorok mögött bújlik meg.

Az emlékek felelevenítésében segítségemre vannak azok a gyűjtési naplók, melyek írását Barna Gábor tette kötelezővé. Őszintén szólva akkor egyáltalán nem lelkesedtünk ezért az ötletért, és próbáltuk az egész napos munka és az esti beszélgetések után gyorsan letudni. Ebből kifolyólag hol hosszabbra, hol rövidebbre sikeredett egy-egy nap megörökítése, illetve én a rövid jegyzeteimet itthon egészítettem ki a részletekkel és a „nagy igazságok” tényeivel. Amikor most újraolvastam a saját naplóimat és a mások által írottakat, rengeteg élmény idéződött föl bennem. Nyomon követhettem, hogyan nőttünk föl néprajzossá. Az alábbiakban a teregyakorlatainknak nem az objektív leírását közlöm, hanem a terepen ért élményeinket, szubjektív megközelítésben. Ezt még bonyolultabbá teszi, hogy mi résztvevők is sokszor mást és mást tartottunk fontosnak leírni. Az itt következő rövid összefoglaló azt emeli ki, ami rajtam keresztül szűrődött le.

Az első két év a fogadalmi képek leltározásával telt. Emlékszem, ahogyan „megszálltuk” a kolostort: a második emeleten, az orgona bejárata előtt „vertünk sátrat”: itt írtuk le az előre elkészített kartonra a képek szövegét, méretét, témáját. Mindegyik kép saját leltári számot kapott, mint például III/14 – a III. az emeletet jelezte (a földszinti képek az I/ kezdetű jelet kapták), a 14. pedig a kép sorszámát. Ez a szám azért vált különösen emlékezetessé, mert olyan színesnyomatot jelzett, melyből több tucatot találtunk, s ezért később a képek típusánál elegendő volt ezt a bűvös számot leírni. A munkát úgy osztottuk be, hogy voltak, akik a leírókartonokat töltötték ki, mások leporolták a falról levett képeket, Kelemen testvér pedig, aki ferences növénydekként és néprajz szakos hallgatóként vett részt, a képeket hordta a helyükről a leíróknak (a nagyméretű képek esetében rendtársai is segítettek), majd onnan Barna Gábornak és Pusztai Bertalannak, akik a kolostor egy szegletében „fotóműhelyi” alakítottak ki. Sajnos akkor még nem volt digitális fényképezőgépünk, ami pedig nagy segítségül szolgált volna. Ehelyett Minolta x-700 fényképező állt a rendelkezésünkre. Mivel a helyszínen nem volt a fotózáshoz megfelelő lámpa, házilag barkácsolt technikával dolgoztunk, de a templom elavult elektromos rendszere néha még ezt sem bírta.

Ezekben a napokban valóban a képek között éltünk, ahol a monoton leíró munkán túl magukkal ragadtak a képek egyelőre még csak titkokat sejtető szövegei, a naiv festményeken megjelenő, néha horrorisztikus történetek. Az ebédünket is a második emeleti folyosón fogyasztottuk el. A konzerveket, lekvárt, mézet itthonról vittük magunkkal, hiszen akkoriban még nem volt bizalmunk a romániai termékek iránt. A kenyeret viszont Lippán vásároltuk, és ez sokkal lágyabb volt, mint az itthoni adalékanyagokkal készült kenyerek. Italul pedig lippafüredi ásványvíz szolgált, ami magas vastartalma miatt többeknek rossz közérzetet okozott. Ebédidőben lehetőség nyílt az orgonánál a templom csöndjében elmélkedni: ilyenkor szinte a hétközna-

pokon kívülre kerültem, ami erőt adott egész évre. Ebéd után pihenésképpen nagyon izgalmas beszélgetések alakultak ki, ahogyan esténként a szállásunkon is. Ezek az alkalmak lehetővé tették, hogy jobban megismerjük egymást. Az órákra jellemző távolságtartás helyett családi hangulat alakult ki, sok nevetéssel fűszerezve. Ugyanakkor fontos néprajzi kérdések, gyűjtési módszerek is sorra kerültek. A beszélgetések közben szerzett tudás sokunkat ösztönzött kutatásra.

A szállásunk Czernák Ferencéknél volt Lippán. Azon túl, hogy betekintést nyehettünk a romániai hétköznapiok valóságába, ahol a pénzt jól beosztva is nehéz volt megélni, érdekes példáját láthattuk a Bánságra jellemző soknemzetiségű létnek. Míg házigazdánk húga németnek vallotta magát, addig Czernák úr magyarnak. A felesége román asszony volt, a menyje pedig orosz. Czernák úrtól sok érdekes történetet hallottunk az elmúlt évtizedek történelméről és Lippa múltjáról. Az a szoba, ahol étkeztünk, igazi kincsesbánya volt. A házigazdánk ugyanis szinte mindent gyűjtött és árult. (Így amikor egyikünk a búcsú forgatagában elvesztette a szemüvegét, legalább 30 ódivatú darab közül választhatta.) A legkülönbözőbb formájú üvegek közül válogathattunk. Elhoztam Hatz Lujza verseci kisasszonynak az 1900-as évek elejéről származó képeslapjait, de a gyufásdobozokat gyűjtő csoporttársam is bővítette a gyűjteményét. Számomra azonban a legizgalmasabb a könyvszekrény átböngészése volt. Az 1920 előtti idők magyar nyelvű könyveinek gazdag kínálatából válogathattam. Többek között Madách Imre *Az ember tragédiája* című művének 1904. évi kiadását hoztam haza, mely 1922-ben Resicabányán nászajándékkul szolgált; továbbá Mikes Kelemen, Berzsenyi Dániel, Karinthy Frigyes műveiből is választottam néhányat.

Ottlétünk idején megismertük a radnai templom történetét, a búcsúhoz kötődő szokásokat. Csodás hely, bár az elmúlt évtizedek közönye itt is sok pusztítást vitt végbe. A szerzetesek csak nemrég térhettek vissza, az egykori kolostor romos épületét viszont nem kapták vissza, az továbbra is szociális otthonként működik. A könyvtár állapota is elszomorított, bár nagyon értékes 1491-ből származó könyvet is találtunk.

1996-97-ben részt vettünk a Nagyboldogasszony napi búcsún, ami méreteiben fölülmúlta az addigi magyarországi tapasztalatainkat. Emellett a környékről ünnepi viseletben érkező bolgárok és krassovánok (horvátok) tették különlegessé az alkalmat. Közülük sokan térden csúszva kerültek meg az oltárt, de láttunk olyan asszonyt is, aki a templomhoz vezető lépcsőkön jött így fel. Mi is követtük azoknak a példáját, akik a templom háta mögötti hegyoldalban faággal a földet túrva keresték a *Mária könnye* nevű gumókat, melyeket otthon gyógyításra használnak.⁷ Nagy élményt jelentett a búcsúvásár is, ahonnan sokan hoztunk haza mőcoktól vásárolt cserépedényeket. 1996-ban elkészítettük az árusok összeírását is: honnan jöttek, mit árultak.

Egyszer lehetőségünk volt lemenni a radnai templom sírkamrájába is. A bejáratnál a falon az alábbi idézetre lettem figyelmes: „...és Tertullian azt mondja: A halottakért áldozatokat mutatunk be; ha ennek okát kérde, feleletül azt nyered, hogy a hagyomány szülőanyja, a szokás megerősítője, a hit fönntartója.”

⁷ E szokások részletes leírása megtalálható: Vass 2004. 13-30.

A második évben a monoton munka sokaknak elvette a kedvét a folytatástól. Pedig a következő három év bőségesen meghozta gyümölcsét a sötét folyosón, a porlepte képek leírásával töltött napoknak. Ekkor következett ugyanis az egykori adományozók fölkeresése. A csoport két részre oszlott, és a települések szerint feldolgozott listák segítségével próbáltunk minél több képadományozó nyomára bukkanni Arad, Temes és Krassó-Szörény megyék területén.

Az utazás Pusztai Bertalanék Trabantjával, 1999-től Wartburgjával, illetve Arnold Erzsébet Suzukijával történt. Én az utóbbiba kerültem három lány társaságában. Így „hódítottuk meg” a Bánságot, úttalan utakon. Az sem jelentett akadályt, amikor a sáros úton elakadtunk vagy amikor defektet kaptunk.

Az utazásnak mindig „felemelő” élményét nyújtotta a magyar-román határ. Emlékszem, amikor 1996. augusztus 20-án az első utunkról hazatérve a határ magyar oldalán mindenkit csomagostul leszállítottak a buszról, és a táskáimat egy padra téve vártam a határőrt. Ez a nap a honfoglalás 1100. évfordulójának fő ünnepnapja volt, s én magyar állampolgárként ilyen procedúrán mentem keresztül. Ekkor gondoltam végig, hogy milyen megalázó lehet egy határontúli magyarnak, amikor át akarja lépni az országhatárt.

A határőrök mások is a hatalom fő birtokosainak érzik magukat, függetlenül attól, hogy a határ melyik oldalán teljesítenek szolgálatot. Úgy vélik, megvárakoztathatják az utasokat, a határátlépésért pedig gyakran valamilyen ellenszolgáltatást várnak el (pénz, ital, cigaretta stb.). Ezt az érzést turistaként is többször megéltem, de amikor az interjúkhoz szükséges 150 kazettával, elemekkel, filmekkel megrakott autóban utaztam, a helyzet még izgalmasabb volt. A visszaútjainkról nem is szólva, amikor az élelmiszerek helyett a Czernák úrtól vett könyvekkel, üvegekkel pakoltuk meg táskáinkat. A radnai búcsúban móc árusoktól vásárolt edények már csak a lábunknál zötykölődtek.

Első utunk 1998. augusztus 23-án a magyar határhoz közeli Kisiratosra vezetett. A nap végén ezt írtam a naplómbe: „Ma teljesen felvillanyozódtam!!! ... elkezdődött ma az, amire már 2 éve vártunk!!! Emberek!... Hosszú zötykölődés után, amikor már félálomban voltam, végre megérkeztünk! ...meggyőződhettem, hogy ez még valóban magyar falu, a magyar rádiót és televíziót veszik igénybe. És ő-ző nyelvjárást használnak!!! Nagyon jól esett a szívemnek!”

Akkor még nem is sejtettük, hogy egyik gyűjtőtársam, Kiss Bernadett számára különleges változást hoz ez a gyűjtés: itt találkozott ugyanis leendő férjével.⁸

Kisiratoson és a többi faluban is szívesen láttak minket. Nemcsak étellel, itallal kínáltak, hanem életükről is sokat meséltek. Egy-egy faluban igyekeztünk egyszerre két-háromfelé oszlani, mert úgy gondoltuk, hogy egy-két ember bensőségebb viszonyba kerülhet az adományozókkal, mint öt. Korábban sok kételyem volt, hogy vajon a távolról jött idegeneknek elmondják-e majd azokat a legbelsőbb élményeiket, amik a képadományozáshoz vezettek. Ám ez a félelmem hamar szertefoszlott. A számukra meglepő, váratlan betoppanásunk után percekben belül sikerült bizalmas viszonyt létrehozunk, s eljutottunk a gyűjtés sűrűjébe. Mesélés közben gyakran sírva fakadtak az emberek, hiszen az oly régóta magukba fojtott történeteket végre kibeszélhették, méghozzá olyan személyekkel, akik a képek kutatása révén valame-

⁸ Gulyás 2002. 128-131.

lyest beleláttak az életük krízishelyzeteibe. Így az interjúk mindig kölcsönös örömet jelentettek: mi egy-egy kép történetével lettünk gazdagabbak, az adományozók pedig lelkileg könnyebbülhettek meg.

A beszélgetések során egyfajta számadásra készítettük az embereket addigi életükkel. Ránk pedig a megismert életutak, az embert próbáló események voltak nagy hatással: hogyan lehetett túlélni 18 évesen a szovjet deportálást, a születendő gyermek elvesztését vagy gyermekként súlyos betegségeket. Emlékszem például arra az esetre, amikor Óbesenyőn egy bolgár asszony elmesélte, hogy egy napon, amikor hazaért a munkájából, üresen találta a házat. Férje két gyermekükkel Ausztriába menekült. Erre egy hirtelen lehetőség adódott egy mezőgazdasági repülőgép által, és nem várhatták meg őt. Sokáig nem is tudott róluk semmit. Mikor elbúcsúztunk tőle és beültünk az autóba, meg se tudtunk szólalni, majd napokig emlegettük, hogy a hatalom hogyan téphet szét családokat, s hogyan lehet túlélni az addigi életet semmivé tevő eseményeket. Micsoda hit és erő kellett ehhez! Vajon mi képesek lennének erre...?

Az interjúk során szóba került a magyar nyelv mindennapi használata is. Sajnos sok helyen csak a családon belüli kommunikáció eszköze, hiszen magyar iskola nincs, a szomszédok pedig nem magyarok. Egyre több a vegyesházasság, ahol a házaspárok a mindkettejük által ismert román nyelvet használják. Felmerült bennem az a kérdés is, hogy vajon nekünk mindig a teljes igazságot mondták-e el az adatközlők, avagy önmagukat igazolva szépítettek azon? Ha a választ nem is tudhatom meg, de ezt a tényt figyelembe kell venni. Az adatközlők ugyanis abból indulhattak ki, hogy mi Magyarországról jöttünk, és azt akarjuk hallani, hogy ők mennyire őrzik a nyelvet. Egy helyen például a nagymama az 5 év körüli unokájával akarta bebizonyítani, hogy a görög-keleti vallású román veje teljesen beilleszkedett a családba, és egyformán megünnepli a római katolikus és az ortodox ünnepeket is. Ezért az unokájától ezt kérdezte: „Ugye beszél apukád magyarul?” Mire a válasz: „Beszél, de nem akar.”

Többen kifejezték abbéli örömeiket, hogy velünk magyarul beszélhettek. Egy idős ember pedig megkért minket, hogy a következő évben vigyünk neki nemzeti színű szalagot és imádságos könyvet. A naplómban így írtam: „Úgy éreztem, mintha missziós tevékenységet folytatnánk, s reményt adnánk az embereknek, hogy még nem felejtették el őket teljesen a határon túl!”

Az adományozók megtalálásában nagy segítségünkre voltak a bányászati papok, akik sokszor segítettek nekünk a fordításban, illetve lippai lakhelyünkől távolabbi települések esetében szállást is biztosítottak a több napos kutatáshoz (Nagy-szentmiklós, Resicabánya, Lugos), sőt egy helyen még lelkigyakorlaton is részt vehettünk. Segítségüket ezúton is köszönöm mindannyiunk nevében.

Útjaink során „végvári vitézek”-nek neveztük el a megismert papokat, hiszen a rossz életkörülmények ellenére is kitartottak ezen a vidéken, őrizve, összetartva a rájuk bízott embereket. Gyakran kilátástalannak tűnt számomra a helyzet, hiszen a magyarok ezen a vidéken kisebbségben élnek, vagy mint Resicabányán is: szóróványban. A fiatalok elköltöznek, a gyermekek száma csökken, s ők mégis védik ezeket a kis közösségeket a végvárokon. Makay Botond resicabányai református lelkész, aki nekünk is sokat segített, így írt könyvében: „...sokszor ráfizetéssel is, de vállaljuk a lélekmentés nemes feladatát... tudomásul kell vennünk szétszórtságban

és kisebbségben, hogy 'A nagy világon e kívül' nincsen számunkra hely, de „neves” vagy „névtelen” végeken vergődők új célkitűzéssel és feladattal megbarátkozva kell továbbmunkálkodnunk. Ezt pedig ma én így fogalmazom át... ITT ÉLNED ÉS ÉLTETNED KELL!”⁹

1997-től a finnországi Jyväskylä egyetemének magyarul és németül tudó néprajz szakos hallgatói is bekapcsolódtak a Bánság romániai részén élő magyarok és németek kutatásába tanáruk, Bo Lönnqvist vezetésével. Az esti beszélgetések jó hangulatban teltek, ám az is kiderült, hogy ők más szemmel látták a terepet.

Míg mi elfogultan szemléltük a nemzetiségi arányok alakulását, számukra ez a terep alkalmas volt a „laboratóriumi” munkához, ahol az érzelmek egy része kiküszöbölhető. Amint azonban az alábbi példa mutatja, sok egyéb befolyásoló tényezőre is oda kell figyelni munkánk során. Így például arra, hogy vajon el szabad-e fogadni minden kritikai észrevétel nélkül azt, amit az adatközlő nekünk elmesél? Egyik beszélgetésünk alkalmával ugyanis a finn hallgatók elmondták azt a tapasztalatukat, hogy a németek jól érzik itt magukat és mi magyar résztvevők vagyunk elfogultak. Nem voltam jelen az alapul szolgáló interjúnál, s így nem is tudhatom, hogy pontosan mi zajlott le. Az viszont tény, hogy 2000-re majdnem minden bánsági német elköltözött Németországba. Vajon hogyan magyarázható ez a két, egymással ellentétes megállapítás? Hol az „igazság”? Clifford Geertz sűrű leírásának példájával élve: tikkelés (a szemhéj akaratlan rángása), kacsintás, a kacsintás tréfás utánzása vagy a paródia próbája az, amivel szemben találjuk magunkat egy-egy interjú során?¹⁰ Mi tekinthető tikkelésnek és mi kacsintásnak? Ez a példa „nagyon is pontos képet fest az olyanfajta egymásra halmozódó következtetés- és implikációs struktúrákról, amelyek dzsungelében a néprajz kutatója utat próbál törni.”¹¹

A németek többsége az 1980-90-es években elhagyta Romániát, és Németországban telepedett le. Többnyire csak azok az idős emberek maradtak, akiknek nincs hozzátartozójuk. Így például Szentmártonban a 3.000 főből 1998-ra csupán kb. 60 maradt, de a többi, egykor német többségű településen is hasonló arányról hallottunk a papoktól vagy a lakosoktól. Döbbenetes volt számomra a németek eltűnése, hiszen a legtöbb képet ők vitték Radnára, illetve a házak, templomok és a még ott talált idős emberek is arról tanúskodtak, hogy egykoron virágzó élet volt itt. A kitelepített svábok búcsú alkalmával még visszajárnak, Németországban pedig virtuálisan igyekeznek összetartozni, ahogyan ez Arnold Erzsébet kutatásából is kiderült.¹²

Az egyik emlékezetes hely számomra Kisteremia volt. A szakdolgozatomat ugyanis kübekházi házassági anyakönyvekből írtam, ahol a németek kapcsán a XIX. századi adatok között talákoztam Kisteremia nevével is.¹³ Képzletemben mint virágzó bánsági falu élt, szép, nagy házakkal, tiszta utcákkal, megművelt, bő termésű földekkel. Ezzel szemben a teljes pusztulás fogadott itt minket. A plébániát már eladták, mert a németek kitelepülésével alig maradt katolikus. A templom és a házak romosak, még a virágoskertek is gazosak, nemhogy a szántóföldek. A németek helyére

⁹ Makay 1997. 9-10.

¹⁰ Geertz 2001. 197-198.

¹¹ Geertz 2001. 198-199.

¹² Arnold 2001. 81-96.

¹³ Vass 2001. 107, 145.

költözők mindezzel nem törődnek. A telepítéskor szabályosan kimért széles utcákat a koradélutáni hőségben a mozdulatlanság jellemezte. Itt nem is arról volt szó, hogy nem fejlődött a falu, hanem arról, hogy minden visszafelé történt. Az már nem is volt meglepő, hogy busz nincs, a gyerekek 5. osztálytól gyalog járnak át iskolába Nagyteremiára.

A 18. században idetelepült római katolikus bolgárok zárt közösségben élnek. Óbesenyőn saját nyomdájuk van, ahol latin betűs egyházi könyveket is nyomtatnak. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy eddig megőrizhették különállásukat, nyelvüket. A kötődés olyan erős, hogy a Nagyszentmiklósról költöztek közül is sokan hazajárnak a vasárnapi misére. A városba költözés azonban magában rejtja a vegyesházasság lehetőségét, ami asszimilációhoz vezethet. Az Óbesenyőn és Vingán élő bolgárok közül is számosan vittek fogadalmi képet Radnára. Az egyik idős asszonynál felpróbálhattuk a népviseletet, amit ünnepekkor ma is használnak.

Utunk során eljutottunk a krassovánok által lakott Rafnicra, Krassóvárra és Lupacra. Az itteni papok – csakúgy, mint a bolgárok – jól tudnak magyarul, mert tanulmányaikat Gyulafehérvárott végezték. A pap falubeli tekintélyét mutatja, hogy az egyik helyen először nem is nekünk kellett felkeresnünk otthonában az adományozót, hanem a pap üzenetére az asszony jött be a plébániára. A krassovánok is nagyon zárt közösséget alkotnak, de azzal a különleges helyzettel rendelkeznek, hogy megkapták a kettős állampolgárságot: ezért vannak, akik Horvátországban végezték tanulmányaikat, másrészt horvát útlevelel könnyebb a külföldi munkavállalás is. Kis létszámuk miatt ez nem ütközött politikai ellenállásba, szemben a magyar felvetéssel. A krassovánok kultúrájának gyűjtése is fontos és sürgős feladat lenne, de természetesen erre csakis megfelelő nyelvismeret esetében kerülhetne sor.

Nyelvi hiányosságainkkal sok helyen szembesültünk, és többen arra a következtetésre jutottunk, hogy meg kell tanulni az itt használatos nyelvek valamelyikét. A csoportot úgy osztottuk be, hogy Péter Zsuzsánna, aki erdélyi származása révén beszél románul, olyan családokhoz ment, akik nem értenek magyarul. A németekhez Arnold Erzsébet és Barna Gábor látogattak el, de gyakran fordult elő, hogy a helyi ismerőseink segítettek a tolmácsolásban. Ez azonban azt a hátrányt rejtette magában, hogy a tolmácsok sokszor elintézték a hosszú szövegeket egy-két mondatra. Az ő szemszögükből eleinte furcsa volt, hogy miért tesszük föl mindenütt ugyanazokat a kérdéseket. Ennek ellenére nagyon segítőkészek voltak, és az idő előrehaladtával ők is egyre jobban átérezték a gyűjtés ízét.

Számomra ez a több éves kutatás lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy képet kapjak a Bánság etnikai sokszínűségéről. Ezt jól tükrözték azok a többnyelvű misék, melyek folyamán a nyelvet folyamatosan váltogatták (pl. olvasmány németül, szentlecke magyarul, evangélium románul). Nagyszentmiklóson a Miatyánkot egymás után románul, németül, magyarul és bolgáruul is elimádkozták.

Az utazások, a megismert tájak és emberek a mi gondolkodásunkra is visszahatottak. A táj emlékezetemben szénaboglyákkal és az útmentén legelésző libákkal együtt jelenik meg. Több olyan helyre is eljutottunk, amikről korábban csak a történelemkönyv lapjain olvashattunk. Aradon minden évben fölkerestük a 13 vértanúnak a focipálya melletti emlékművét, jártunk Világoson, ahol az egyik szépapám, Tari öregapó is jelen volt a fegyverletételnél. Temesvár is nagyon tetszett (eltekintve attól, hogy a múzeumi kiállítás számúzte a magyarokat a történelmi emlékezetből), tovább-

bá a Szent Gellérthez kötődő Csanád, ahol „Istenszöm” motívummal díszített házat is láthattunk. Nagyszentmiklós először a kincs és Bartók Béla miatt vonzott, Resicabánya és Oravicabánya pedig a hegyek miatt. Az utóbbi város és környéke lenyűgöző épületeinek mediterrán vidékre utaló stílusával. A templom mennyezetén pedig az egyik népszerű radnai színesnyomat témája volt látható, amelyen Szűz Mária fon, a kis Jézus pedig a keresztjét készíti fából. E települések a térkép alapján a világ végének tűntek. Nagyszentmiklósról olyan rossz minőségű makadámút vezetett, melyen a 30 km/h sebesség ellenére is szétrázott az autó. A főutca láttán azonban nagyon meglepődtünk: szökőkutak, kellemes kávézók fogadtak minket. Hasonlóan jártunk Oravicabányán is, ami a jugoszláv határhoz való közelsége miatt az embargó idején a benzincsempészeknek kedvezett.

Átutaztunk Gunda Béla szülőhelyén, Temesfüzesen, megtekintettük a vingai templomot, melynek méretei már messziről lenyűgöztek: úgy hatott rám, mint egy francia gótikus templom. Legtöbbször segítőkész helybeli „idegenvezetők” mutatták meg nekünk lakóhelyüket. Így tudtuk meg, hogy a nagyszentmiklósi Eminescu szobrot a helyi születésű Révai Miklós nyelvtudós szobrából formázták át. (Mi történt volna, ha ilyen egyszerűen lehetne az élő embereket is átalakítani...)

A kutatás során mindig a radnai képek adományozóinak felkutatására koncentráltunk, így a gyűjtési naplómban csupán mint lehetséges kutatási témaként jelentek meg az alábbi jelenségek. A magyar – román – jugoszláv határ mentén azt éreztem, hogy az országhatár mesterségesen választotta szét a korábban gazdaságilag és kulturálisan is összetartozó falvakat. Vajon mi hogyan változott meg azóta, mennyire alakult másként a határ menti települések sorsa attól függően, hogy melyik ország területére kerültek? Több helyen fedeztem fel az egykori szegedi kirajzás, a Bálint Sándor által „szegedi nemzet”-nek hívott nagytáj ismertetőjegyeit, mint például Temesrékason a napsugaras házakat, a temetőben a vezetékneveket (Ördög, Bába), a lekváros kalácsot, amelyet a szatymazi nagymamám is süt és persze az ő-ző nyelvjárást.

Érdeemes lenne a szentisztelettel foglalkozni (pl. Szent Borbála, Nepomuki Szent János), ezen belül a magyar szentekkel. A rafnici templomban is találtunk olyan templomi zászlókat, melyek Szent Erzsébetet, Szent Istvánt és Szent Imrét ábrázolták. Az egykor németek lakta Dognácskán pedig az oltárképen Szent István és Szent Imre alakját festették át. Idő hiányában csak egy-két útmenti Szentháromság szoborról készült fénykép Temesvár környékén, de jó lenne ezeket módszeresen adatolni. Csupán egy rövid kitérőre volt időnk az Oravicabánya melletti Máriacsiklovára, ami a környék fontos búcsújáróhelye, ide is érdemes lenne visszatérni búcsú idején.

A megismert vidékek mezőgazdasága (pl. dohány- és dinnyetermesztés), építészete is fontos kutatási terület lehetne. Továbbá az a mentalitás, amit az egyik magyar településen egy férfi így jellemezett: „Észre sem veszi az ember, és balkanizálódik.”

Még egy érdekes jelenségre hívom fel a figyelmet: sok helyütt láttunk az út mellett palotának beillő házakat, melyeket cigányok építettek. A pénzt külföldről segélyként kapták vagy ott gyűjtötték templom építéséhez. Gyönyörű márványlépcsők, szebbnél szebb kovácsoltvas kerítések készültek, sőt egy helyen az amerikai dollár feliratát tették az oromzatra, máshol a monarchia kétfejű sasához hasonlító madarakat. A házak mérete csak a presztízsnak szól, valójában a család egy szobában lakik.

E néhány oldalt újraolvastva nagyon igaznak érzem Clifford Geertz észrevételét:

„Bármiről írtam eddig, sohasem tudtam semminek sem a végére járni. A kulturális elemzés lényegéhez tartozik, hogy: befejezetlen. S ami ennél is rosszabb, minél mélyebbre hatol, annál kevésbé teljes. Furcsa ez a tudomány. Legtöbbet ígérő megállapításainak alapja a legingatagabb. Ilyenkor, ha úgy érezzük, jutottunk valamire, ettől csakis a gyanú erősödik meg – bennünk is, másokban is -, hogy nem egészen helyesen következtettünk. De éppen ezt jelenti az etnográfuslét – amellet persze, hogy finom embereket bárgyú kérdésekkel gyötrünk.”¹⁴

Befejezésül álljon itt Hans Christian Andersen A teáskanna című meséjéből két idézet. A könyvet szintén Czernák úrnál találtuk meg, és azóta is az ott töltött időre emlékeztet. „Az ember valami, aztán egészen másvalamivé lesz, ha úgy fordul a sora... nagy gyönyör, ha az ember befelejtkezhetik másokba! ...tudok emlékezni s az emlékeimet nem veheti el tőlem senki.”¹⁵

Irodalom

ANDERSEN, Hans Christian

é.n. *Összes mesék és történetek IV.* Budapest.

ARNOLD Erzsébet

2001 *Das virtuelle Dorf im Banat*, in: RETTERATH, Hans-Werner (szerk.) *Ortsbezüge in und aus dem mittleren Donaauraum.* 81-96. Freiburg.

BARNA GÁBOR (szerk.)

2002 „Mária megsegített” *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I-II.* Szeged.

GEERTZ, Clifford

2001 Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez, in: GEERTZ, Clifford: *Az értelmezés hatalma.* 194-226. Budapest.

GULYÁS Gáborné Kiss Bernadett

2002 Csodák között járva. Egy fogadalmi kép története, in: BARNA GÁBOR (szerk.) „Mária megsegített” *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I.* 128-131. Szeged.

HANNONEN, Pasi – LÖNNQVIST, Bo and BARNA, GÁBOR (szerk.)

2001 *Ethnic Minorities and Power.* Helsinki.

MAKAY Botond

1997 *Könyv vagy te is!* Resicabánya.

PÉTER Zsuzsánna – VASS Erika

2002 Emlékezés és emlékezet. A máriaradnai fogadalmi képgaléria kvantitatív elemzése, in: BARNA GÁBOR (szerk.) „Mária megsegített” *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I.* 26-51. Szeged.

VASS Erika

2001 Társadalmi, térbeli és időbeli határok Kübekháza az 1850-1950-es évek házassági anyakönyvei alapján. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Ethnographica* 3. 99-149. Szeged.

2004 „Menjünk az Isten szentséges házába...” A búcsújárás mint kulturális performansz, in: BARNA GÁBOR (szerk.) *Rítusok, folklór szövegek.* 13-30. Budapest.

¹⁴ Geertz 2001. 223-224.

¹⁵ Andersen é.n. 40-41. Hevesi Sándor fordítása